

В.І. ІЎЧАНКАЎ

ІНТЭГРАТЫЎНЫ ПАДЫХОД ДА ЖУРНАЛІСЦКІХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (лінгвістыка публіцыстычнага тэксту – дыскурсны аналіз СМІ)

Показывается становление нового направления – лингвистики публицистического текста, основанного на интегрированном подходе к исследованию явлений и процессов лингвистики и журналистики, очерчивается круг проблем, связанных с дискурсным анализом средств массовой информации.

The formation of a new trend – linguistics of a publicistic text based on the integrated approach to the study of phenomena and processes of linguistics and journalism - is shown, a range of problems connected with the discourse analysis of mass media is outlined.

Маўленне журналіста, зафіксаванае на пісьме або ў аўдыёвізуальных сродках, – шматаспектнае і разнажанравае ў сваім праяўленні, спароджанае ў канкрэтных грамадска-палітычных і сацыяльна-культурных умовах, у гістарычным часе, у анталогіі сваёй вызначаецца глыбіннымі структурамі, якія і канвенцыйна (арбітрарна), і гнэсалагічна, і прагматычна, і кагнітыўна рэпрэзентуюць мадэлі, стратэгіі, “вобразы” планавання, вытворчасці і праектавання на масавую аўдыторыю публіцыстычнага тэксту. Журналісцкі тэкст выступае ў якасці своеасаблівага барометра змен жыццёвага ўладкавання грамадства, дапамагае вызначыць іх характар, люструе эвалюцыйныя зрухі ў сінтагматыцы моўных знакаў, апэратыўна рэалізуе парадыгматычныя магчымасці мовы.

Станаўленне такой міждысцыплінарнай навукі, як лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, мае пад сабой трывалы грунт – дыскурсны аналіз СМІ. Вылучэнне на першы план сфер навуковага пазнання, якія вынікаюць з суплукнасці даследчых намаганняў тэарэтыкаў журналістыкі, лінгвістаў, антрапалагаў, кагнітолагаў, філосафаў, засведчвае новы падыход да прадукту разумовай дзейнасці чалавека – тэксту, заснаваны не на структурным разпазнаванні яго элементаў, кампануюкі, а на сістэмным узаемадзеянні вербальнага знака з іншымі знакамі натуральнага свету і вызначэнні прыроды такога ўзаемадзеяння.

Айчынная журналісцкая і мовазнаўчая навукі амаль не зведалі спроб далучэння да набыткаў лінгвістыкі высноў тэорыі і практыкі журналістыкі, тэорыі камунікацыі. Замкнёная ў рамках спецыфічнага інтралінгвістычнага аб’екта вывучэння, лінгвістыка ўвогуле толькі з другой паловы XX ст. распаўсюджвае навуковыя цікавасці на “сумежнае існаванне” тэкставых арганізацый. Так, у 1960-х гг. мінулага стагоддзя нараджаецца напрамак лінгвістычных даследаванняў, аб’ектам якога становяцца заканамернасці і прыёмы пабудовы звязанага тэксту, яго сэнсавыя катэгорыі, што выражаюцца гэтымі правіламі, – лінгвістыка тэксту. Першы этап яе фарміравання характарызуецца ўвагай да спосабаў захавання звязанасці, моўнай спаянасці тэксту, разумення, метадаў перадачы карэферэнцыі асобы і іншых фар-

мальных канструктаў тэкставай арганізацыі. З цягам часу лінгвістыка тэксту (70-я гг. XX ст.) набывае расплывістасць свайго анталагічнага статусу і прымяняецца ўжо як аператыўны інструмент няўласна лінгвістычных даследаванняў. У ракурсе выяўлення фона ведаў, агульнага для адрасата і адрасанта, агульнай карціны свету, без адзінства якой тэкст будзе незразумелым, яна набліжаецца да прагматыкі, псіхалінгвістыкі, тэорыі рыторыкі, тэорыі прэсупазіцыі, цесна змыкаецца са стылістыкай. Пры ўвазе да глыбінных сэнсаў, якія маюцца ў адным пэўным замкнёным тэксце, лінгвістыка тэксту мяжуе з герменеўтыкай, паэтыкай, тэорыяй камунікацыі.

Навукі, аб'ектам якіх з'яўляецца публіцыстычны тэкст, набываюць цікавасць, што вынікае з цеснай арганічнай сувязі моўнага факта з сацыяльнымі дзеяннямі чалавека. Яна (цікавасць) звязвае ў адзін даследчы ланцужок журналістыку, лінгвістыку і антрапалогію. Варта дадаць, што шматлікія вучоныя інтуітыўна адчувалі і адчуваюць патрэбу ў міждысцыплінарным даследаванні маўлення як прадуктыўнага выразніка журналісцкай дзейнасці. Пра гэта яскрава сведчаць працы прафесара М. Цікоцкага, які стаіць ля вытокаў айчыннай стылістыкі (гл. Цікоцкі 1981, Цікоцкі 1995), стылістыкі, скіраванай на моўную прастору публіцыстычнага маўлення (гл. Цікоцкі 1971).

Беручы свой пачатак з рыторыкі, прайшоўшы складаны шлях суіснавання, стылістыка атрымала шмат навуковых інтэрпрэтацый і практычных увабленняў. Тэрміналагічнае прызнанне прыйшло да яе ў пачатку XIX ст. у сувязі з аналізам індывідуальнасці творчай асобы. У сярэдзіне таго ж стагоддзя стылістыка навукова абгрунтоўваецца Г. Спенсерам (1852) і Х. Штэйнталем (1866); вытокі гістарычнай стылістыкі закладваюцца акадэмікам А. Весялоўскім (1895). Сучасны этап развіцця гэтай навукі як лінгвістычнай дысцыпліны пачынаецца з прац Ш. Балі (1909), стылістыка ўкараняецца ў навуковую практыку як самастойнае адгалінаванне ў даследаваннях удзельнікаў Пражскага лінгвістычнага гуртка (1926–1950) В. Матэзіуса, Б. Трнка, Б. Гаўранека, Й. Вахека, Я. Мукаржоўскага, У. Скалічкі, Й. Коржынека, П. Троста і інш. Ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве фундаментальную распрацоўку і вызначэнне перспектывы стылістыкі падаў акадэмік В. Вінаградаў (1940–1969).

З пункта гледжання сучасных уяўленняў пра ўладкаванне навукі аб мове стылістыка магла б уключыцца ў лінгвістычную семіётыку, лінгвістычную прагматыку, у тэорыю маўленчага ўздзеяння, а таксама ў тэорыю моўнага вар'іравання. Аднак яна, з інструментарыем эстэтычна адзначанага маўлення, не магла не знайсці выйсце на даследаванне супрацьпастаўленых варыянтаў моўнага выражэння, дзе акрэсліваецца той самы пазамоўны змест, але пры гэтым дадаткова паведамляецца пра адносіны гаворачага да камунікатыўнай сітуацыі, да зместу выказвання, да адрасата і самога сябе. Стылістычныя варыянты разглядаюцца з пункта гледжання іх утварэння, сферы ўжывання і прынцыпаў адбору ў залежнасці ад мэт і сітуацыі маўлення кантактавання.

Стыліст вывучае цэласныя маўленчыя ўтварэнні і, канешне, выходзіць на ўзровень тэксту. Такім чынам фарміруецца новы навуковы напрамак – стылістыка тэксту, якая ў сваю чаргу экстрапалюецца ў лінгвістыцы тэксту.

Беларускай мовазнаўчай навуцы XX ст., асабліва акадэмічнай, уласціва традыцыя дэскрыптыўнай лінгвістыкі. Прычынай таму з'явілася метадалогія дыялекталагічнай школы: даследаванні беларускіх вычоных-дыялектолагаў трывала ўвайшлі ў скарбонку славянскага мовазнаўства. Моцнымі былі лексікалагічны і лексікаграфічны напрамкі. Назіральнік за моўнымі працэсамі і па сёння мае ўдзячную глебу для вывучэння – беларускую мову ў яе гістарычным праяўленні.

На фоне агульнага савецкага (ідэйна уніфікаванага) мовазнаўства, дзе панавалі рускамоўныя працы пра рускую мову, у нетрадыцыйным для таго

часу напрамку пачала фарміравацца стылістыка публіцыстычных жанраў – сімбіёз філалагічнай навукі, у якой арганічна спалучыліся набыткі лінгвістыкі, літаратуразнаўства і журналістыкі (гл. Цікоцкі 1971). Менавіта яна перакідае масток у вывучэнні тэксту як дыскурса.

Паступова ў беларускай філалогіі фарміруецца новы напрамак, які вынікае з наступнага пастулата: тэкст – гэта не простая лінгвістычная адзінка, а з’ява чалавечай дзейнасці, камунікацыі і пазнання. Адсюль важна паказаць механізмы дзейснай інтэрпрэтацыі яго ў сістэме рэальных сітуацый. У сярэдзіне 1970-х гг. тэкст у сусветнай лінгвістыцы і журналістыцы пераасэнсоўваецца як камунікатыўны працэс, таму лінгвістыка тэксту ад статычнага пераходзіць на так званы дынамічны, працэдурны падыход. Важную ролю ў гэтым пераходзе адыгралі працы па мадэляванню разумення і вытворчасці звязанага тэксту, выкананыя ў рамках штучнага інтэлекту (Р. Шэнк, Т.А. ван Дэйк). Журналісцкі тэкст у такім набліжэнні займае асаблівае месца і мае даследчыя прыярытэты ў рэчышчы дыскурснага аналізу СМІ.

Вядомая польская даследчыца прафесар Кажэнеўска-Берчынска (Joanna Korzeniewska-Berczyńska) сваю кнігу “Вобраз чалавека ў кантынууме публіцыстыкі” пачынае характарыстычнымі словамі: “Чалавек на мяжы стагоддзяў апынуўся ў сітуацыі разгубленасці і поўнага недаўмення” (Korzeniewska-Berczyńska 2001, 9). Прыведзены выраз можна лічыць партрэтным накідам на сучасніка постсавецкай прасторы, чалавека, каштоўнасця намеры якога саступаюць дарогу іншым вартасцям, сягаюць у іншую тэкставую палітру жыцця. Адсюль праектуецца роля журналіста новага часу і акрэсліваецца прызначэнне самой публіцыстыкі як найвышэйшага “віду грамадска-палітычнай літаратуры, галоўным прызначэннем якой з’яўляецца палітычнае асэнсаванне і адлюстраванне рэчаіснасці шляхам спалучэння рацыянальна-аналітычнага і эмацыянальна-вобразнага спосабаў літаратурнай працоўкі жыццёвых сітуацый з мэтай дасягнення канкрэтнага выніку” (Стральцоў 1999, 124). Заснавальнік тэорыі беларускай журналістыкі прафесар Б. Стральцоў, гаворачы пра сённяшнія тэндэнцыі развіцця журналісцкай навукі, заўважае: “У апошнія гады адбыліся значныя змены ў функцыянаванні журналістыкі, у тым ліку і па тэкставых фактарах. Мы пачалі пазбаўляцца ад зашоранасці ў вызначэнні абсягаў і мадэляў журналісцкай творчасці” (Стральцоў 2000, 192). Украінскія калегі слухна падкрэсліваюць новую ўласцівасць: “Журналісцкі тэкст, які прэтэндуе на грунтоўнасць, павінен быць прынцыпова дыялагічным, адкрытым, такім адкрытым, як сучасная культура і, нарэшце, як сам сучасны свет” (Гриценко, Шкляр 2002, 288).

Тэкст, створаны журналістам, дынамічна зменлівы, экстралінгвістычна структурыраваны, прыцягвае ўвагу сваёй складанасцю і рознабаковасцю, што вымушае ўлічваць і размытасць, і няпэўнасць, і стахастычнасць у працэсе вызначэння тых ці іншых яго сістэмных, анталогічных і функцыянальных уласцівасцей.

Дэтэрмінізм, на думку І. Гальперына, «у пабудове лінгвістычнай тэорыі на доўга затрымаў паступовы рух нашай навукі. Гэта стала асабліва відавочным, калі лінгвісты звярнуліся да тэксту, які па самой сваёй сутнасці адначасова і дэтэрмініраваны і “размыты”» (Гальперин 1981, 4). Цытаваная праца вядомага расійскага вучонага яшчэ раз паказвае на неабходнасць і перспектывнасць даследавання тэксту ў якасці фрагмента рэчаіснасці, вербальнага эпізоду жыцця, “маўлення, “пагружанага ў жыццё” (Аруцюнава 1990, 137).

У рускамоўных працах беларускіх вучоных на зыходзе ХХ ст. становіцца відавочнай цікавасць да праблем змястоўнага аналізу грамадска-палітычных тэкстаў. Гэта вылілася ў выданне выпускаў “Метадалогіі даследаванняў палітычнага дыскурса” пад агульнай рэдакцыяй доктара філалагічных навук І. Ухванавай-Шмыгавай (Методология 1998, Методология 2000) і, можна лічыць, стала вынікам разумення неабходнасці інтэгратаўнасці навук. Так, ва

ўводзінах да другога выпуску названага выдання "Лінгвістыка і сацыяльныя навукі ў аспекце інтэгравання" канстатуецца: "Кожная навука мае свой прадмет і аб'ект ведаў. Прадмет ведаў забяспечвае яе самастойнасць, ідэнтыфікуе яе сярод іншых навук, у той час як аб'ект ведаў непазбежна выводзіць на інтэгратыўныя тэндэнцыі, бо вызначае поле, якое гэта галіна ведаў апрацоўвае" (Методология 2000, 7). Вывядзенне вучонымі, якія належаць да розных даследчых напрамкаў, шэрага тэарэтычных парадыгм, метадалагічных праграм і канкрэтных метадык, маўленчых практык у палітычнай, рэлігійнай, педагогічнай сферах, у галіне міжнацыянальнай камунікацыі прывяло да вылучэння сінкрэтычнага вывучэння фактаў мовы. Выпускі "Метадалогіі..." грунтуюцца на інтэрпрэтацыях навуковых набыткаў еўрапейскай і амерыканскай школ розных часоў (Ралан Барт (Францыя), Тэун А. ван Дэйк (Нідэрланды), Эдмунд Гусерль (Германія), Дэніс Мак-Куэйл (Нідэрланды), Огюст Конт (Францыя), Клод Леві-Строс (Францыя), Эдуард Сепір (ЗША), Бенджамін Лі Уорф (ЗША) і інш.), уключаюць у поле даследчага зроку дыскурсіўныя практыкі субстанцыяльнага парадку, акрэсліваюць параметры і прыярытэты развіцця лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту як сумежнай сферы "дыкурс-пазнання", прагна ўбіраюць у сябе напрацаванае беларускім і славянскім мовазнаўствам. Шырокі спектр камунікатыўна-функцыянальнага аналізу, лінгвістычнай семіётыкі, этналінгвістыкі, прагматыкі, метадалогіі (парадыгмалістыкі) дазволіў у пэўнай ступені раскрыць заяўлены пастулат: «Інтэгратыўнасць – гэта натуральны працэс "сталення" навукі» (Методология 2000, 7). Зразумела, што разнастайнасць у падыходах спараджае ў поліаўтарскім даследаванні рознадэфініраванасць і кантамінаванасць некаторых ключавых паняццяў. Такіх, напрыклад, як тэкст, дыкурс. Несупастаўляльнымі выглядаюць аналагічныя метадыкі дыкурс-аналізу ў працах айчынных мовазнаўцаў і перакладных, напрыклад Т.А. ван Дэйка, Дэніса Мак-Куэйла і інш. У "Метадалогіі..." наглядаюцца пэўная эклектычнасць, непаслядоўнасць і тэрміналагічная неўпарадкаванасць. Аднак зварот шырокага кола спецыялістаў да вывучэння палітычнага дыкурса, які выкліканы ў першую чаргу ўплывам англамоўных вучоных, дае добры плён – нарастанне ўвагі да новых інтэгратыўных падыходаў у вывучэнні палітычных тэкстаў, і ў прыватнасці тэкстаў СМІ.

Камунікатыўная функцыя мовы як першакрыніца інфармацыйнай і паняццённай дзейнасці чалавека грунтоўна сцвярджае сваё прыярытэтнае месца ў лінгвістычнай сферы, пераканаўча засведчвае магчымасці падачы думкі, становіцца аптымальным перадачыкам сацыяльнага багажу пазнання навуковага асяроддзя, з'яўляецца арганізуючым канструктам журналісцкай творчасці.

Арганічным працягам навуковага пазнання стала ўзвядзенне кагнітыўнага аспекту даследавання мовы ў ранг галоўнага кампанента агульнай тэорыі камунікатыўна-моўнага ўзаемадзеяння. Вывучэнне мовы ў гэтым аспекце не толькі адкрывае доступ да працэсаў і структур, што забяспечваюць прадукцыраванне, разуменне, запамінанне, але і дае магчымасць тлумачыць, як адбываюцца планаванне, вытворчасць і разуменне маўленчых актаў. Такім чынам, прадукт разумовай чалавечай дзейнасці – пэўная тэкставая арганізацыя – уяўляе сабой складаную камунікатыўную з'яву, якая ўключае не толькі інтралінгвістычныя фактары пабудовы, а падае даволі разнастайную карціну свету, адлюстроўвае працэс устанаўлення неабходнай сувязі паміж выказваннямі як лінгвістычнымі аб'ектамі і сацыяльнымі дзеяннямі носьбіта мовы.

Умацаваны ў навуковую практыку этап лінгвістычнага вывучэння свету засноўваецца на сяміялагічнай прыродзе слова, якое інфарматыўна перадае відавочныя і непрыкметныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя пераўладкаванні носьбітаў мовы (лексіка-семантычныя зрухі), дыягна-

зуе тып мыслення, рэалізуе камунікатыўныя макра- і мікрастратэгіі (фарміраванне і трансфармацыя мадэлей камунікатыўных сітуацый у залежнасці ад сацыяльнага вопыту), арганізуе прагматычны кантэкст (валоданне не толькі агульнымі ведамі, але і ўласнымі ўстаноўкамі, уяўленнямі, эмоцыямі).

Дыскурсны падыход да вывучэння публіцыстычных матэрыялаў дазваляе ўсебакова ахапіць арыенціры на прасвятленне характару сувязей паміж рознымі кагнітыўнымі сістэмамі і ўмовамі паспяховасці маўлення ў канкрэтных сітуацыях. Па-за такіх кагнітыўных фактараў, як жаданне, норма і ацэнка, вялікая роля належыць канвенцыяльным ведам, якія вызначаюць функцыянаванне іншых сістэм, што забяспечваюць камунікацыю. Рэалізацыя названага падыходу да вывучэння тэкстаў СМІ дазволіць зрабіць аналітычнае апісанне матывацыі інфармацыйнага забеспячэння, якое ў гіпатэтычным ракурсе грунтуецца на спосабах (па ван Дэйку, *маўленчых стратэгіях*) абагульнення і ацэнкі (*спосаб падачы негатывнай/ пазітыўнай інфармацыі*), "прывядзення прыкладу" (*канверсны спосаб падачы інфармацыі, тыповыя выразы*), папраўкі (*формульная або рытарычная стратэгія*), узмацнення (*верагодныя ўступкі, спосаб умоўнага абагульнення, тыповыя выразы*), лексічных паўтараў (*прыцягненне ўвагі і актуалізацыя інфармацыі, падкрэсліванне суб'ектыўных ацэнак, больш значных тэм*), кантрасту (*кагнітыўныя функцыі: рытарычная, семантычная*), "змягчэння" інфармацыі (*стратэгія самапрэзентацыі/блакіроўка адмоўных вывадаў, расстаноўка акцэнтаў*), зруху (*пазітыўная самапрэзентацыя*), ухілення (*рэlevantная/нерэlevantная інфармацыя*), прэсупазіцый, імплікацый, меркаванняў, пабочных маўленчых актаў (*семантычныя і прагматычныя спосабы*).

ЛІТАРАТУРА

- Арутюнова Н.Д. Дыкурс // Большой энцикл. слов.: Языкознание. М., 1998. С. 136–137.
 Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
 Korzeniewska-Berczyńska J. Образ человека в континууме публицистики. Olsztyn, 2001.
 Гриценко О., Шкляр В. Основы теории международной журналистики. Київ, 2002.
 Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Под общ. ред. И.Ф. Ухановой-Шмыговой. Мн., 1998. Вып. 1.
 Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Сост. и общ. ред. И.Ф. Ухановой-Шмыговой. Мн., 2000. Вып. 2.
 Стральцоў Б.В. Метад – жанр – твор // Журналістыка-2000: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 21 ліст. 2000 г.). Мн., 2000. С. 192–195.
 Стральцоў Б.В. Публіцыстыка – эсэістыка – аналітыка // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: вопыт, праблемы, перспектывы: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 55-годдзю фак. журн. (Мінск, 16 ліст. 1999 г.). Мн., 1999. С. 124–127.
 Цікоцкі М.Я. Стылістыка публіцыстычных жанраў. Мн., 1971.
 Цікоцкі М.Я. Сугучнасць слоў жывых... Мн., 1981.
 Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1995.

Паступіў у рэдакцыю 06.12.2002.

Віктар Іванавіч Іўчанкаў – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання.

Н.А. ФЯДОТАВА

АНЕКДОТ І АФАРЫСТЫКА Ў СУЧАСНАЙ ГАЗЕТНАЙ ПЕРЫЁДЫЦЫ

Рассмотрены функциональные и жанровые свойства анекдота и афоризма как литературных произведений, способствующих релаксации; проанализированы цели опубликования материалов развлекательного характера в печатных изданиях.

The article considers functional and genre properties of a joke and aphorism as the products intended for relaxation in contemporary mass-media.